

Марущак О.М.,
здобувач, асистент кафедри філології і лінгводидактики

**Словникові вправи дитячих періодичних видань
як засіб формування культури мовлення молодших школярів
(на допомогу студентам-практикантам)**

У сучасному інформаційно насиченому світі одним із найактуальніших завдань є формування особистості з високим рівнем мовленнєвої культури.

Проблемами культури мовлення займаються науковці Н. Бабич, Л. Головата, В. Жовтобрюх, А. Капська, К. Климова, І. Кочан, О. Кретьова, О. Муромцев, А. Токарська та ін. Науково-методичною базою для їх досліджень стали праці Я. Коменського, К. Ушинського, В. Сухомлинського, Л. Айдарова, Л. Варзацької, М. Вашуленка, Н. Грипас, І. Гудзик, В. Мельничайка, Г. Сагач, Н. Скрипченко, О. Хорошковської та ін. Попри значну увагу до цього явища, вчені досі не дійшли єдиної думки щодо визначення поняття "культура мовлення".

Культуру мовлення з практичної точки зору Б. Головін розглядав як "сукупність і систему комунікативних якостей мовлення" [8: 7]

Дещо інше визначення пропонував М. Ілляш: "Культура мовлення – це володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній і писемній формі мовлення, уміння користуватися мовностилістичними засобами і прийомами з урахуванням умов і цілей комунікації [11: 5]. Такої ж думки дотримуються і Н. Чернетко та М. Торган [20].

Розглядаючи поняття культури мовлення тотожно з культурою мови, А. Коваль вважає, що остання полягає "насамперед у бездоганно правильному користуванні лексичними, граматичними нормами літературної мови, а також у правильній вимові слів і вживанні нормативних наголосів у словах" [12: 11].

Найбільш поширено поняття культури мовлення визначено М. Пентилюк. На думку вченої, під культурою мовлення варто розуміти "дотримання літературних норм вимови, наголошення, слововживання, побудови словосполучень, речень, текстів; нормативність усної й писемної мови, що виражається в її правильності, точності, ясності, чистоті, логічності, доречності, виразності, а також у різноманітності граматичних конструкцій, багатстві словника, дотриманні в писемному мовленні орфографічних і пунктуаційних норм" [16: 18].

Деякі розбіжності у розумінні поняття культури мовлення не впливають на однаковість вирізнення комунікативних ознак культури мовлення. Зокрема, Н. Бабич виділяє такі, як: правильність, точність, чистота, багатство (різноманітність), виразність та доречність [1: 9]. Дещо розширює цей перелік Г. Волкотруб, додаючи до вищеперелічених логічність [7: 8]. А найбільш повний список ознак культури мовлення пропонує М. Пентилюк: змістовність, правильність і чистота, точність, логічність і послідовність, багатство (різноманітність), доречність (доцільність), виразність і образність [16: 22].

Формування мовленнєвої культури розпочинається ще в школі, а потім протягом усього життя у процесі спілкування воно вдосконалюється. Як зазначає Н. Бабич, для підвищення рівня мовленнєвої культури необхідно:

- 1) шанувати мову, якою спілкуєшся, і людей, з якими спілкуєшся;
- 2) багато читати – творів різних стилів, майстрів індивідуального художнього стилю, читати вдумливо, прагнучи до системності у підборі літератури;
- 3) намагатися, користуючись практично кількома мовами, добре оволодіти нормами кожної з них, осмислити їх специфіку, не допускати змішування мовних явищ, виправляти прояви інтерференції;
- 4) незалежно від сфери своєї діяльності стежити за змінами норм, які фіксуються у нових виданнях словників, правописних збірниках та ін.;
- 5) критично (і творчо) ставитися до написаного і промовленого слова, звіряючи його і з кодексами норм, і з практикою визнаного (і визначеного) зразка (письменника, учителя, лектора і т. д.);

6) не йти за "модними" тенденціями, які виявляють себе в окремих виданнях, в окремих авторів або соціальних чи професійних груп людей [1: 10].

Оскільки не всі названі шляхи є доступними для дітей молодшого шкільного віку, головним орієнтиром і керівником у процесі формування і розвитку їх мовленнєвої культури є вчитель. Державна національна програма "Освіта" одним із пріоритетних напрямків перебудови школи вважає формування високої мовленнєвої культури в процесі оволодіння рідною (українською) мовою.

Візьмемо за основу три важливі ознаки культури мовлення: правильність, точність і багатство.

Дитячі періодичні видання пропонують значну кількість завдань, спрямованих на формування та розвиток у молодших школярів відповідних умінь та навичок. Оскільки вони не розмежовані за певними критеріями, для зручності їх застосування у навчально-виховному процесі початкової школи ми пропонуємо таку класифікацію завдань (спираючись на лінгводидактичні праці К. Ушинського, М. Вашуленка, С. Дорошенка, О. Савченко, Г. Сапун, М. Пачашинської):

- вправи зі звуками та буквами;
- словникові вправи;
- комплексні вправи (текстові завдання).

Найбільш значну частину комунікативних завдань становлять словникові вправи. Розглянемо деякі з них відповідно до формування тієї чи іншої ознаки культури мовлення.

За визначенням М. Пентилюк, правильність і чистота мовлення полягають у дотриманні норм літературної мови: в усному висловлюванні – орфоепічних, лексичних, фразеологічних, словотворчих, граматичних, стилістичних, у писемному – лексичних, фразеологічних, словотворчих, граматичних, стилістичних, орфографічних і пунктуаційних [17: 29-31.]

Орфоепічні норми автори дитячих періодичних видань пропонують формувати у молодших школярів за допомогою використання скоромовок:

Кожного дня новину
Каже кажан кажану.
Скажемо ми кажанам,
Хай всі новини
Кажуть і нам [13: 10].

Скоро, скоро Мовить Ганка
Скоромовки-спотиканки.
Слово в слово Слава ловко
Скоро мовить скоромовки [18: 8].

Лексичні норми формуються на основі таких завдань:

1. Прочитай веселі віршовані рядочки і добери слова, які мають протилежне до виділених слів значення:

*Поки я **знайшов** гриби,
То корзину*

*Довго **вгору** Петрик ліз,
Та за мить **скотився*** [15: 15].

2. Ви вже чули про слова, які звучать однаково, а означають різне? Так, це омоніми. Знайдіть їх у віршиках.

Джерельце під вербою
Виблискує водою.
Ключем студеним б'є —
Хай кожен воду п'є!
(Я. Щоголів)

Здалека під небом,
У вирій летючи,
Голосно курличуть
Журавлів ключі.
(Я.

Щоголів)

Додому я прийшов,
А мама в полі.
Ключа знайшов —
Дверей не відімкну:
Маленька бджілка
В золотистій льолі
Сидить собі —
Принишкла на замку.
(М. Луговик)

На *косі* трава росте,
Пляж найкращий на *косі*.
Поки ще трава в *росі*,
Із *косою* йде на *косу*
Хлопець той,
Що *трави* косить.
(А. Свашенко)

Зайчик *косий*.
дивиться *скоса*,
Як дівчинка з *косою*
За *піщаною косою*
Косить сіно *косою*.
(Я. Щоголів)

На думку авторів дитячої періодики, формування і розвиток фразеологічних норм відбуватиметься за рахунок введення у навчально-виховний процес таких завдань:

1. Вибери потрібний варіант. Це перифрази – слова, словосполучення або речення, що описово називають предмети [3: 10].

Гнат безп'ятий – жертва пластичної хірургії, злий мутант, чорт.

Корабель пустелі – верблюд, човен, джип.

Столиця гумору – Одеса, Париж, Нью-Йорк.

Царство Нептуна – пекло, море, ліс.

Білі мухи – міль, сніг, тополиний пух.

Сірий гігант – миша, слон, НЛО.

Другий хліб – сухарі, чипси, картопля.

Чотириногий друг – собака, молодший брат, ліжко.

2. Переставивши у словах склади, прочитай етикетні прислів'я:

БОЛЮГО ТЯГОС НОЮВЕС ЮТЬТУЧАС КОММЕД, А НИВОСЕ
МОКОМЛОЧ.

МИЧ ТАХА ГАТАБА, МИТ І ТЯМГОС ДАРА [2: 25].

Словотворчі норми є одними із найскладніших для опанування, однак за рахунок цікавого ігрового матеріалу стають доступними навіть наймолодшим :

1. Допиши слова, що починаються на "сніг", користуючись підказками.

с	н	і	г				
---	---	---	---	--	--	--	--

Цей сніг може падати день без упину.

с	н	і	г				
---	---	---	---	--	--	--	--

Оцей сніг за ніс собі має морквину.

с	н	і	г				
---	---	---	---	--	--	--	--

На цьому снігу можна взимку кататись.

с	н	і	г				
---	---	---	---	--	--	--	--

Цей з Дідом Морозом приходить на свято [19: 6].

2. Допоможи правильно утворити прикметники:

Рахів – рахівський, Мукачеве – ... , Улич – ... ,
Кіцмань – ... , Белз – ... , Павлиш – ... , Ков'яги – ... ,
Маріуполь – ... , Темрюк – ... , Ялта – ... , Золотий Потік
– ... [барвінок – 2008. – № 3. – С. 10 (31)].

Орфографічні норми:

Які літери хлопчик Дениско написав неправильно?
(див. Рис. 1) [13: 10].

Рис. 1. Завдання із журналу "Малятко"

Точність мовлення розкривається через вміння добирати слова і будувати речення так, щоб найвідповідніше передати зміст висловлювання; прагнути, щоб зміст сказаного або написаного був переданий зрозуміло [17: 29-31.]. Серед пропонованих дитячими періодичними виданнями завдань варто відзначити наступні.

1. Віднайди закінчення до кожного вірша:

Має Галя добру звичку –
Класти книжку на ..

Я поклала спати кішку
У м'яке дитяче ...

Я недавно кремом білим
Замастив красивий ...

— Ти, Надієчко, не плач,
Я ввімкну тобі ...
— Обережним будь, Іванку,
Не розбий з варенням ...

До землі зігнулась гілочка,
Як по ній пробігла ...

Шафу, двері, чобіток
Ремонтує ...

Усміхнулася Лукерка,
Як поглянула в ...

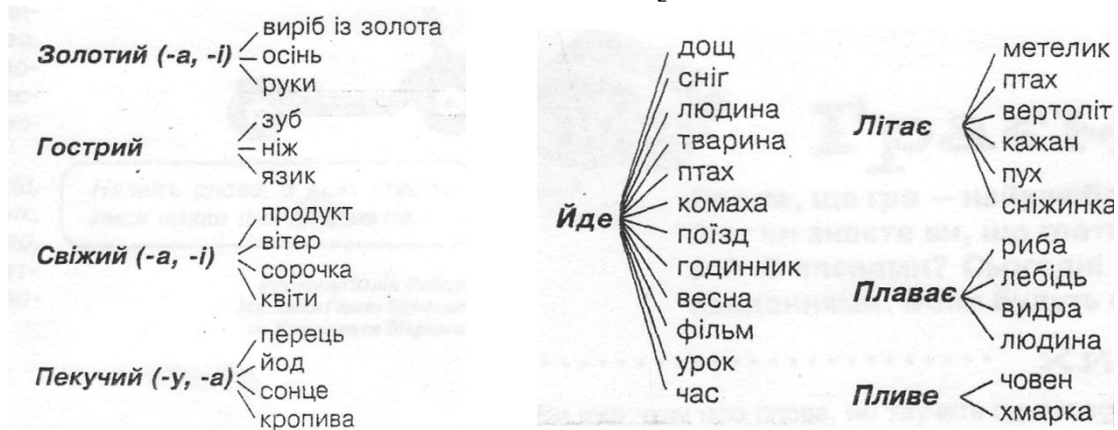
Слова для довідок: люстерко, килим, молоток, приймач, банку, поличку, ліжко, білочка [9: 29].

2. Виправ помилки у реченнях.

Задача розв'язана вірно. Я їм виключно овочі й фрукти. Квартира Петренків знаходиться на другому поверсі. Наші думки співпадають. Гов'яжі шніцелі готуються швидко [5: 10].

Багатство (різноманітність), як одна із ознак культури мовлення, передбачає використання різноманітних мовних засобів (слів, словосполучень, речень), уникнення невиправданого повторення слів, однотипних конструкцій речень [17: 30].

1. Робота із багатозначними словами [10: 14-15]:

2. Конкурс "Незвичайні історії звичайних літер". Усі слова у тексті мають починатися з однієї літери. Пропонуємо деякі роботи, що були надіслані читачами [6: 5].

Петрик приготував Поліні подарунок. Півдня пік пишиного пирога. Перемазав персиковим повидлом. Понюхав — пахне приємно!

Поліна прийняла подарунка, подякувала, похвалила пекаря-початківця. Петрика попросили посмакувати першим.

Знову завива злюча зима. Знищила зелень. Збентежений Зайчисько зовсім зголоднів. Зиркає з-за засохлого зілля. Змерз, зубами застукотів — здається, здоровенного звіра з'їв би. Замріявся, заснув. Завірюха Зайчиська замела, заховала, зігріла заметом, заспівала Зубастіку, заспокоїла. Завтра зігрітий, збадьорений Зайчик знайде здобич!

Таким чином, майбутні вчителі початкових класів повинні усвідомити, що формування культури мовлення носія слід починати у молодшому шкільному віці. Адже саме цей час є найбільш сприятливий для засвоєння дітьми пропедевтичних знань норм української мови. Нами було визначено, що дитяча періодична преса є потужним джерелом відповідного дидактичного матеріалу. Тож не варто нехтувати ним, адже від того, наскільки повно та усвідомлено дитина опанує мовленнєві норми, залежить рівень культури мовлення не лише вказаної особистості, а й населення країни загалом. Сподіваємося, що пропоновані матеріали цієї статті стануть

поштовхом для самостійного творчого пошуку студентами-практикантами дидактичних матеріалів на сторінках дитячих періодичних видань.

Список використаних джерел і літератури

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – 232 с.
2. Барвінок. – 2006. – № 1. – 25 с.
3. Барвінок. – 2007 – № 1. – 24 с.
4. Барвінок. – 2008. – № 3. – 31 с.
5. Барвінок. – 2008. – № 4. – 31 с.
6. Велика дитяча газета. – 2003. – № 2. – 15 с.
7. Волкотруб Г.Й. Практична стилістика української мови: Навчальний посібник. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 256 с.
8. Головин Б.Н. Основы культуры речи. – М.: Высшая школа, 1980. – 335с.
9. Джміль – 2004. – № 3 – 45 с.
10. Джміль. – 2005. – № 2. – 38 с.
11. Ильяш М.И. Основы культуры речи. – Киев – Одесса: Вища школа, 1984. – 188 с.
12. Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. думка, 1966. – 192 с.
13. Малятко. – 2007. – № 5. – 24 с.
14. Малятко. – 2007. – № 5. – 24 с.
15. Малятко. – 2007. – № 3. – 25 с.
16. Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика. – К. : Вежа, 1994. – 230с.
17. Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика: Пробний підруч. для гімназій гуманіст. профілю. – К.: Вежа, 1994. – 240с. – С. 29-31.
18. Пізнайко. – 2007. – № 1. – 16 с.
19. Стежка. – 2009. – № 4. – 19 с.
20. Черненко Н.М., Торган М.М. Культура мовлення школяра як показник елементу виховання // <http://intkonf.org/>